

OSMANLI DÜNYASINDA
ÇOCUK OLMAK

DEĞERLER EĞİTİMİ MERKEZİ YAYINLARI

© Eserin Her Türlü Basım Hakkı Anlaşmalı Olarak
Değerler Eğitimi Merkezi Yayınlarına aittir.

ISBN :

Sertifika No: 1757

Kitabın Adı

Osmanlı Dünyasında Çocuk Olmak

Editörler

Yrd. Doç. Dr. Haşim ŞAHİN

Yrd. Doç. Dr. Nurdan ŞAFAK

Yayın Koordinatörü

Yrd. Doç. Dr. Mahmut ZENGİN

Kapak Tasarım

Zehra Gümüş

Kapak Fotoğrafi

Sanayi Mektebi Öğrencileri,

İ. Ü., Kütüphanesi, Nadir Eserler, Yıldız Albümü 90852/09

Baskı-Cilt

Pasifik Ofset

0212 412 17 77

Dem Yayınları Ensar Neşriyat Tic. A. Ş. Organizasyonudur.

1. Basım

Kasım 2011

İsteme Adresi

Kızıtaşı Cad. No: 10 Fatih / İstanbul

Tel : (0212) 491 19 03 – 491 19 04 Faks : (0212) 491 19 30

www.ensarnesriyat.com.tr ensar@ensarnesriyat.com.tr

OSMANLI DÜNYASINDA
ÇOCUK OLMAK

EDITÖRLER

Yrd. Doç. Dr. Haşim ŞAHİN Yrd. Doç. Dr. Nurdan ŞAFAK

İSTANBUL 2011

İÇİNDEKİLER

Sunuş ve Teşekkür.....	7
GİRİŞ/NURDAN ŞAFAK.....	9
BİRİNCİ BÖLÜM.....	19
Şenlik ve Siyaset: Şehzadelerin Doğum ve Sünnet Şekilleri / <i>AHMET ÖNAL</i>	
İKİNCİ BÖLÜM.....	53
Osmanlı Klasik Dönem Ahlak Eserlerinde Çocuk Eğitimi / <i>HATİCE TOKSÖZ</i>	
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	95
Mektebe İlk Merhaba: Sıbyan Mektepleri / Ş. <i>PINAR YAVUZTÜRK ÖZYALVAÇ</i>	
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	129
Osmanlı İmparatorluğu'nda Kimsesiz Çocuk Olmak ve Islahhaneler(1863-1903) / <i>NURDAN ŞAFAK</i>	
BEŞİNCİ BÖLÜM.....	165
Yirminci Yüzyıla Girerken Osmanlı Çocuk Dergilerinin Çocuk Kimliği Üzerine Etkileri / <i>LALE UÇAN</i>	
ALTINCI BÖLÜM.....	207
Osmanlı Çocuk Tarihine Dair Genel Açıklamalı Bibliyografya / <i>ZAFER ÇINAR</i>	

SUNUŞ

Çocuk kavramı söz konusu olduğunda hemen her dönemde soyun devam etmesi ve ailenin varlığının sürmesi akla gelir. Bu nedenle evliliklerde çocuk en büyük sevinç kaynağı olarak kabul edilir. Hangi düzeydeki aileden olursa olsun çocuk ailenin vazgeçilmez unsurudur. Türk İslam devletlerinde bilhassa iktidar ailesinde erkek çocuk hanedanın ve dolayısıyla saltanatın sürmesi için çok önemliydi. Ulema ve meşayih ailelerinde de yine benzer bir durum görüldü. Çocuk diğer taraftan, her ne kadar Ortaçağ Batı dünyasında çoğunlukla aksi düşünülse de, bilhassa İslam aleminde masumiyetin ve günahsızlığın sembolü olarak kabul edilir ve onların yaptığı duaların kabul edileceği inancının gereği olarak herhangi bir musibet ile karşılaşıldığında çocuklara dua ettirilirdi. Anadolu'nun pek çok bölgesinde yağmur dualarına çıkılırken birinci derecede çocuklar ön plana çıkartılırdı.

Aynı şekilde çocuk bir toplumun, medeniyetin, ülkenin, ırkın, düşüncenin geleceğinin teminatı olarak da ön plana çıkartılmaktaydı. Bu amaçla çocuğun eğitimine ayrı bir önem verilirdi. Hükümdar ailelerinin çocukları özel bir eğitime tabi tutulurken, diğer ailelerin çocuklarının yetişmeleri için çok sayıda cami içinde, tekkelerde, ribatlarda sıbyan mektepleri yaptırılmış, ya da yerine de zamanına göre değişen eğitim kurumları bina edilmişti.

Tarih boyunca ve günümüzde belki de en önemli konulardan birisi olarak kabul edilmesi gereken çocukluğun tarihi konusunun Avrupa'da pek çok boyutuyla yine pek çok çalışmaya konu edinildiği bir süreçte bizim ülkemizde yeterince çalışılmamış olması üniversite yıllarımdan beri dikkatimi çekmektedir. Gerçi bu konu eğitim tarihi ile ilgilenen bilim adamları tarafından farklı boyutlarıyla ele alınmakla beraber, bilhassa tarihçilerin bu konuda bir an önce çalışmaya başlamaları gerektiği, Türk tarihinin hemen hiç bir devresi

için müstakil bir çocuk tarihi çalışmasının yapılmamış olmasından dolayı ortadadır. Bu durum, İslam öncesi Türk devletleri, Selçuklu ve Osmanlı tarihi için de geçerlidir.

İşte elinizdeki bu kitap böylesine önemli ama belki de kaynak yetersizliğinden olsa gerek bir o kadar da ihmal edilmiş olan bu konuya bir nebze olsun katkı sağlayabilmek, bir başlangıç oluşturabilmek amacıyla Ensar Vakfı'nın bünyesinde Değerler Eğitimi Merkezi tarafından desteklenen ve tarafımdan yürütülen bir araştırma projesinin sonucunda meydana geldi. Projeye başladığımızda planladığımız yazı sayısı yedi idi. Ancak bir yazı tamamlanamadığı için, hepsi de birbirinden değerli altı yazı kitabımızda yer aldı. Projenin amacı doktora seviyesinde bulunan ya da doktorasını henüz tamamlamış genç meslektaşlarımızın yapacağı araştırmaları desteklemektir. Gerçekten de uzunca bir süre devam eden araştırmalar neticesinde arkadaşlarımız bu alandaki literatüre önemli katkı sağlayacağını düşündüğüm bu çalışmayı ortaya çıkardılar. Kendilerine müteşekkirim.

Osmanlı Dünyasında Çocuk olmak isimli bu çalışmanın hazırlanması sırasında pek çok meslektaşlarımla büyük destekleri oldu. İlk olarak, konunun planlanması aşamasında değerli fikirlerini benimle paylaşan ve konunun zihnimde daha da belirgin bir hal almasını sağlayan kıymetli büyüğüm Doç. Dr. Bülent Arı'ya teşekkür ederim. Eserin ortaya çıkmasında en fazla emeği geçen ise hiç şüphesiz ki projeyi birlikte yürüttüğümüz değerli meslektaşım Yrd. Doç. Dr. Nurdan Şafak'tır. Askerlik görevimi yapmak üzere işlemlerimi yaptırdığım ve acemilik devresini geçirdiğim sırada kendisi yazıların bir araya gelmesini sağladı, kontrollerini yaptı ve kitap halini almasına büyük katkı sağladı. Eğer onun gayretleri ve disiplini olmasaydı kitabın ortaya çıkması hayli gecikebilirdi. Kendisine sonsuz teşekkürler ederim. Ayrıca, bu kitabın oluşmasına imkan tanıyan Değerler Eğitimi Merkezi nezdinde Sayın Ahmet Şişman'a, Dr. Mahmut Zengin'e, Yrd. Doç. Dr. Şeyma Arslan'a ve Hulusi Yiğit'e de teşekkür ederim. Kitaba öneri, eleştiri ve katkıda bulunarak yardımlarını esirgemeyen kıymetli meslektaşlarımla Yrd. Doç. Dr. Nalan Turna ve tashihte yardımcı olan Elif Erden'e de ayrıca müteşekkirim.

Yrd. Doç. Dr. Haşim Şahin
İstanbul 2011

GİRİŞ

NURDAN ŞAFAK*

“Çocuktuk...

*Ruhumuzu oyunlar beslerdi. Acıları oyun uzaklaştırır, sevinci oyun çoğaltırdı. Oyun yerimiz ne evdi, ne bahçe, ne sokak; her yerdi, her şeydi. Yeryüzünüün neşesiydik. Haberimiz yoktu zenci çocuklardan. Hiroşimalardan. Maden ocaklarında çalışan dokuz yaşındaki küçücük işçilerden. Bebek ölümlerinin sayısını henüz duymamıştık”.*¹

Masumiyetin sembolü çocukları, kimi zaman mendil satıcısı küçük bir kız çocuğu olarak kimi zaman da köprü altındaki bir sokak çocuğu hüviyetinde görmek çoğumuzun yüreğini acıtır. Bazen de eğitim almamış çocuk sayısının fazlalığı üzer bizi. Özellikle Anadolu'nun bazı köylerinde hâlâ kız çocuklarının yoksulluk, cehalet ve başka nedenlerden ötürü eğitimden yoksun kalmaları, çocuk yaşta evlendirilmeleri yüreğimizi burkar. Buna benzer meseleler sadece ülkemiz insanın gündeminde değildir. Dünyada da farklı coğrafyalarda çocukların maruz kaldıkları iç burkan hikayeler yaşanır.

*Yrd. Doç. Dr. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

1 Mustafa Ruhi Şirin, *Çocuk Yüzlü Yazılar*, İz Yayınları, İstanbul 1998, s. 15.

Bu sorunlar, çocuk tacizcilerinden çok düşük ücretlerle ağır şartlarda çalışan çocuk işçilere kadar uzar gider. Çocuk meselesi şüphesiz klişe sözlerle ifade edilemeyecek kadar çok boyutludur. Bu minvalde yaşananlara temel sorun olarak çocukların ahlak ve eğitimleri meselesini görmekteyiz. Bu kitabın amacı geçmişteki uygulamaları tespit ederek modern zamanla modernlik öncesi arasındaki çocukların yaşam standartlarındaki keskin ayrımın çok da doğru olmadığını ortaya koymaktır. Örneğin ülkemizdeki dilenci çocuklar ve sokak çocukları meselesi sadece günümüze mahsus değildir. Aynı problem İstanbul'da 1880'li yıllarda farklı boyutlarda olsa da yaşıyordu.

Çocukla ilgilenen eğitimcilerin, çocuk hekimlerinin, felsefecilerin ve psikologların çocuk ve çocuklukla ilgili literatüre yaptıkları katkı büyük olmasına rağmen bu meseleye farklı disiplinlerden gelen araştırmacıların ve bilim adamlarının daha fazla eğilmesi gerekmektedir. Buna karşın tarihçiler, çocuk tarihine şimdiye kadar uzak durmuşlardır. Basit bir literatür taramasıyla bile Osmanlı tarihçilerinin bu konuyu ihmal ettikleri görülmektedir. Geçmişten günümüze Osmanlı İmparatorluğu'nu anlatan tarih yazımı büyük ölçüde değişikliğe uğramıştır. Artık Osmanlı tarih yazıcılığı sadece savaşlar, galibiyetler ya da mağlubiyetler, antlaşmalar veya devletlerarası ilişkilerle sınırlı değildir. Yardım cemiyetleri, sıradan insanlar, kadınlar, köylüler, ameleler, fırıncılar gibi sıradan insanlar da yeni tarih yazımında kendilerine yer bulmuşlardır. Osmanlı tarih yazıcılığında özellikle 1990'dan sonra ibrenin sosyal tarihe yönelmesiyle birlikte bu konuların daha fazla çeşitlendiği görülmektedir. Bu çeşitliliğe karşın Osmanlı çocukları ve çocukluk hayatına ilişkin yazılı metinler hâlâ bir elin parmaklarını geçmeyecek kadar azdır. Kimi araştırmacılarca Türkiye'de çocuk tarihi çalışmalarını tıkayan en önemli şey kaynak sıkıntısıdır.² Halbuki bu durum pek çok alan için geçerli olduğundan meseleye bu açıdan yaklaşmak pek de mantıklı görünmemektedir.

Öte yandan Osmanlı tarih yazıcılığında çocuk meselesinin yeterince yer bulmamasının muhtemel sebepleri arasında sosyal tarih çalışmalarının yeni olması, çocuk tarihi araştırmalarında nasıl bir yöntem izleneceğinin

2 Bekir Onur, *Çocuk Tarih ve Toplum*, İmge Kitabevi, Ankara 2007, s. 157.

bilinmemesi de sayılabilir. Söz konusu olan Osmanlı tarihiye çalışmanın arşiv belgeleri, kadı sicilleri, yazmalar, çocuk dergileri ve dönemin basını gibi birincil kaynaklara dayanarak yapılabilecek olmasının getirdiği zorlukları da zikretmek gerekebilir.

Ülkemizde çocukluk, çocuk ve çocuk tarihiyle ilgili genel literatürün öncü ismi Bekir Onur'dur. Bu alana çok önemli katkılar sağlamış olan Onur, *Çocuk, Tarih ve Toplum*, isimli yapıtında çocukluk çalışmaları üzerine derin analizler yapmış ve konunun teorik çerçevesini çizmiştir. Ayrıca yazar, ülkemizde çocukluk araştırmalarının niçin sınırlı sayıda kaldığı sorusuna cevap aramış ve bu sahayla ilgili çalışmaların kavramsal analizden uzak olmalarını eleştirmiştir. Onur, çalışmalarını felsefi bir arka plana dayandırması, yabancı çocukluk literatürüne hakimiyeti ve zengin bibliyografyasıyla büyük bir boşluğu doldurmaktadır. Lakin kitabın konu yelpazesinin geniş tutulması zaman zaman tartışmalı bilgilerin de eserde yer almasına neden olmuştur. Örneğin Onur'un Osmanlı eğitim sistemine ilişkin değerlendirmeleri kesin yargıları içermesi bakımından oldukça tartışmalıdır. Yazarın "Osmanlı eğitim sisteminde disiplin anlayışının iki aracı vardır. Korku ve dayak, korkutmada dinsel motifler (cin, peri, evliya vb.) kullanılır. Korku ve dayak hem evde hem sokakta hem de okulda söz konusudur"³ gibi kolaycı ve kesin yargılar içeren cümleleri ve bu kesin yargıların konuyla ilgili birincil kaynakları esas alan derin araştırmalara dayanmaması bilimsel araştırma teknikleriyle tezat oluşturmaktadır.

Bilindiği üzere henüz Osmanlı eğitim tarihine ilişkin çalışmalar sınırlı sayıda ve bunların azı birincil kaynaklara dayanarak hazırlandığından pek çoğu birbirinin tekrarı bilgileri içerir. Onur'un genellemeci yargısına bir diğer örnek: "Osmanlı toplumunda eğlence yaşamının sınırlı olduğu bu yoksunluğu azaltan tek olanağın da bayramlar olduğu görülmektedir" ifadesidir.⁴ Bu tarz genellemeci ifadeler, dönemin bağlamı kaçırıldığında çok manalı görünmemektedir. Ayrıca bu ifadeler, eğlence hayatı neye göre sınırlıydı, günümüzde bütün gün bilgisayar başında vakit geçiren çocukların

3 Onur, *a.g.e.*, s. 103.

4 Onur, *a.g.e.*, s. 105.

eğlence hayatları çok mu zengindir? gibi soruları akla getirmektedir. Batı'da ve ülkemizde olduğu gibi Onur da geçmişi yüceltme çabalarını eleştirir. Osmanlı ailesinin çekirdek aile olduğu, Osmanlı eğitim sisteminin bireyci olduğu gibi iddiaları da reddeder.⁵ Lakin şu anki araştırmalar çerçevesinde bu iddiaları toptan reddetmek veya kabul etmek zor görünmektedir.

Bekir Onur'un çocuk tarihiyle ilgili bir diğer kitabı *Türkiye'de Çocukluğun Tarihi*'dir.⁶ Çocukluğun tarihi, çocuk kültürü, tezler ve eleştiriler, çocukluk anıları, çocukluğun yüzyılları, çocuk giysileri, Enderun, seyahatnameler, şenlikler, saray ve çocuk, Eyüp oyuncakçları, aile tarihi, gelenekler, çocuk yetiştirme, eğitim öğretim, oyun kültürü, gibi çeşitli konularda ayrıntılı bilgi veren eserde diğer kitaba benzer hususlar yer almaktadır. Onur bu çalışmada da çocukluk araştırmalarının yetersizliğinin altını çizerek. Bu kitap, ülkemizdeki çocukluğun tarihine ilişkin referans hüviyetindedir.

Osmanlı çocukları hakkındaki literatüre baktığımızda Cüneyd Okay'ın ismi göze çarpar. Cüneyd Okay, *Osmanlı Çocuk Hayatında Yenileşmeler 1850-1900*⁷, adını taşıyan eserine, batılılaşma ve yenileşme kavramlarıyla başlar. Sonrasında ise Osmanlı batılılaşmasının hız kazandığı söz konusu tarihlerde eğitim alanında modernleşme, çocuk terbiyesiyle ilgili kitaplar, çocuk sağlığı üzerinde yaşanan modern gelişmeler, oyuncaklar, kıyafetler, çocuk edebiyatı, tercüme çocuk kitapları ve çocuk dergileri üzerinde durur. Daha çok dönemin gazete ve çocuk dergilerini kaynak olarak kullanır. Okay'ın çalışmaları çocuk/ çocukluk tarihine giriş mahiyetindedir ki zaten yazar da bunu "Bu çalışmanın Osmanlı çocuk tarihine başlangıç/ giriş yapmaktan başka bir iddiası yoktur" sözleriyle dile getirir.⁸

Okay, çocuk tarihine başka eserler vererek de katkıda bulunmayı sürdürmüştür., *Meşrutiyet Çocukları*⁹, adlı eseri II. Meşrutiyet çocuklarının eğitimi, çocuk oyunları ve çocuk edebiyatı konularını ele alır. Bu kitap da yine

5 a.g.e., s. 113.

6 Bekir Onur, *Türkiye'de Çocukluğun Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara 2005.

7 Cüneyd Okay, *Osmanlı Çocuk Hayatında Yenileşmeler 1850-1900*, Kırkambar Yayınları, İstanbul 1998.

8 Okay, a.g.e., 9.

9 Cüneyd Okay, *Meşrutiyet Çocukları*, Bordo Kitaplar, İstanbul 2000.

ağırlıklı olarak dönemin çocuk dergilerinin kaynak olarak kullanılmasıyla ortaya çıkmıştır. Araştırmacıların, akademisyenlerin ve tabii ki diğer bütün okurların çocuk tarihi mevzusuna aşina olmalarını sağlayan bu kitapta ninnilerden Meşrutiyet dönemindeki çocukların hayatlarındaki değişikliklere kadar çeşitli alanlarda bilgi bulmak mümkündür. Okay'ın yine çocuk tarihi literatürüne kazandırdığı *Eski Harfli Çocuk Dergileri*¹⁰, ve *Belgelerle Himaye-i Etfal Cemiyeti: 1917-1923*¹¹, isimli iki eseri daha mevcuttur. *Eski Harfli Çocuk Dergileri* isimli kitabı bibliyografik bir kaynak eser niteliğinde olup çocuk dergileriyle ilgilenenlere kılavuzluk etmektedir. *Himaye-i Etfal Cemiyeti*, adlı çalışması söz konusu cemiyetin tarihçesini ve faaliyetlerini anlatarak kimsesiz çocuklara dikkat çekmektedir.

Diğer taraftan çocuk literatüründe çocuk eğitimi, çocuk edebiyatı ve özellikle çocuk oyunları ile ilgili nispeten geniş bir bibliyografya mevcuttur.¹² Salnameler, arşiv belgeleri, sicil kayıtları, kronikler, çocuk dergileri, gazeteler ve hatıratlar Osmanlı çocuk tarihiyle ilgili henüz gün yüzüne çıkmamış önemli bilgiler içerir. Nebi Özdemir'in hazırlamış olduğu *Türk Çocuk Oyunları*¹³; Tarih Vakfı Yurt Yayınları tarafından yayınlanan *Toplumsal Tarihte Çocuk*¹⁴ gibi mühim birkaç eser ve bazı makaleler mevcutsa da, Osmanlı çocuk tarihine dair kapsamlı bir eser henüz hazırlanmamıştır.

Halil Reşid'in, *Çocuk Terbiyesine Mahsus Kanun-ı Esasî*¹⁵ adlı eserini ve İnci Enginün'ün "*Çocuk Edebiyatına Toplu Bir Bakış*",¹⁶ ve "*Edebiyat Ve Çocuk Edebiyatı*",¹⁷ adlı makalelerini bu alanda kaleme alınan çalışmalar arasında sayabiliriz. Yine bu tarz yayınlar içerisinde Mefail Hızlı'nın "*Osmanlı Sıbyan Mekteplerinde Okutulan Dersler-Klasik Dönem Bursa Örneği*"¹⁸,

10 Cüneyd Okay, *Eski Harfli Çocuk Dergileri*, Kitabevi, İstanbul 1999.

11 Cüneyd Okay, *Belgelerle Himaye-i Etfal Cemiyeti*, Şule Yayınları, İstanbul 1999.

12 Ayrıntılı bilgi için bu kitabın sonunda yer alan Zafer Çınar'ın makalesine bakılabilir.

13 Nebi Özdemir, *Türk Çocuk Oyunları*, I-II, Akçağ Yayınları, Ankara 2000.

14 *Toplumsal Tarihte Çocuk*, yay. haz. B. Onur, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994.

15 Halil Reşid, *Çocuk Terbiyesine Mahsus Kanun-ı Esasî*, Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı, İstanbul 1327.

16 İnci Enginün, "*Çocuk Edebiyatına Toplu Bir Bakış*", *Çocuk Edebiyatı Yıllığı*, haz. M. R. Şirin, Gökyüzü Yayınları, İstanbul 1987.

17 İnci Enginün, "*Edebiyat Ve Çocuk Edebiyatı*", *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1991.

18 Mefail Hızlı, "*Osmanlı Sıbyan Mekteplerinde Okutulan Dersler-Klasik Dönem Bursa Örneği*", *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi Tebliğleri*, der. H. Y. Nuhoğlu, IRCICA, İstanbul 2001.

isimli çalışmayı; Kemal İnal'ın *Virgöl*'de azmış olduğu "Çocukluğun Uzun Yüzyılları"¹⁹ ve "Gelenekselden Postmoderne Çocukluğun Sosyo-Kültürel Tarihi"²⁰ isimli makalelerini görmekteyiz. Günümüzde Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu adıyla faaliyet gösteren geçmişte ise Himaye-i Etfal ismiyle çocukları bağırına basan kurumun yayınları arasında çocukları yetiştirecek olan anneyi bilinçlendirmek hem de kendi etkinliklerinden bahsetmek amacıyla basılmış olan *Annelere ve Çocuklara Salname*²¹ adlı eser de, çocuk tarihi alanında çalışanlar için kaynak niteliğindedir.

Osmanlı Dünyasında Çocuk Olmak adlı bu kitap Osmanlı dönemindeki çocuk tarihi yazıcılığına katkıda bulunmaya amaçlamaktadır. Kitap altı makaleden oluşmaktadır. Makaleler birbirinden bağımsız olduğundan her makale bir bölüm olarak düzenlenmiştir. Bu nedenle makalelerin tasnifinde kronolojik sıra gözetilmiştir. İlk iki makale, Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik dönemini (1300-1600), üçüncü makale hem klasik hem de Tanzimat sonrasını kapsamaktadır. Kitapta yer alan diğer üç makale ise 19. ve 20. yüzyıla ilişkindir. Dolayısıyla kitap geniş bir zaman dilimini kapsamaktadır.

Ahmet Önal, "Şenlik ve Siyaset: Şehzadelerin doğum ve Sünnet Şenlikleri" başlığını taşıyan makalesinde, Osmanlı şehzâdelerinin çocukluk dönemlerinin iki önemli kesiti olan doğum ve sünnet şenliklerini kaleme aldı. Bu şenliklerin tarihi süreç içinde şehzadelik kurumundaki değişim ve dönüşümlere işaret etti. 16. yüzyılın sonuna kadar şehzadelerin doğum şenliklerinden ziyade sünnet şenliklerinin ön planda olduğunu sonraki dönemde ise doğum şenliklerinin sünnet şenliklerinin önüne geçtiğinin altını çizdi. Makale imparatorluk çocukları olan şehzadelerin, yaşamlarına dair ip uçları taşıması bakımından önemlidir.

Hatice Toksöz, "Osmanlı Klasik Dönem Ahlak Eserlerinde Çocuk Eğitimi" adlı makalesinde, bazı klasik dönem Osmanlı ahlak eserlerinde yer alan çocuk ve çocuk eğitimi konusunun ahlak eserlerinin hangi bölümünde yer aldığını

19 Kemal İnal, "Çocukluğun Uzun Yüzyılları", *Virgöl*, 42 (2001), s. 12-15.

20 Kemal İnal, "Gelenekselden Postmoderne Çocukluğun Sosyo-Kültürel Tarihi", *Virgöl*, 61 (2001), s. 6-10.

21 *Annelere ve Çocuklara Salname*, Himaye-i Etfal Cemiyeti İstanbul Merkezi, Ahmed İhsan Matbaası, İstanbul 1927.

ve inceleniş biçimini anlattı. Buna göre Kınalızade, Tusî ve Gülşenî gibi dinî referansları benimseyen ahlakçı filozofların çocuk meselesini iki kısımda incelediklerini, çocuğun eğitiminin doğumdan önce başladığını (annenin babanın meşru bir evlilik yapması, helal gıdayla beslenmesi, doğumdan önce iyi işlerle meşgul olması) ve doğumdan yetişkinliğe kadar uzandığını, ikinci kısımda yer alanların ise çocuğun eğitimini doğumla başlattıklarını ve ona isim konmasından “görgü kurallarına” kadar uzandığını iddia etti. Yazar kaynak olarak bazı klasik Osmanlı ahlak temalı eserleri referans aldı. Söz konusu eserlerde sıradan bir çocuğun ahlak filozofları tarafından idealize edilen ve öngörülen bir toplumda nasıl yetiştirilmesi gerektiğine dair fikirlerini okuyucuya aktardı. Lakin bütün bu idealize edilen çocuk eğitiminin pratiğe ne kadar yansıdığına başka kaynaklarla mukayese edilerek kullanılması muhakkak daha sağlıklı olacaktır.

Ş. Pınar Yavuztürk Özyalvaç, “Mektebe İlk Merhaba: Sıbyan Mektepleri” isimli yazısıyla sıbyan mektepleri hakkında genel bir çerçeve çizdikten sonra bu mekteplerin amacı, ders programları, eğitim kadrosu ve İstanbul’daki sıbyan mekteplerine daha çok sosyal ve kültürel boyutlarıyla yer verdi. Sıbyan mektebi etrafındaki tartışmalara değinerek bu mekteplerin ıslah çalışmalarını okuyucuya aktardı. Özellikle sıbyan mekteplerinde eğitim görmüş olan Yahya Kemal ve Ahmet Rasim gibi önemli yazarların mektep anılarıyla makalesini zenginleştirdi.

Nurdan Şafak, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kimsesiz Çocuk Olmak ve İslahhaneler (1863-1903)” başlıklı makalesinde öncelikle yetim ve kimsesiz çocuk kavramlarından ne anlaşıldığını, yetim ve kimsesiz çocuklar için Osmanlı pratiğinde nasıl projeler üretildiğini yazdıktan sonra ıslahhanelerin kurulması ve fonksiyonlarını Balkanlar özelinde inceledi. Yazar, ıslahhanelerin kim tarafından nerede ve niçin kuruldukları sorularına cevap aradı. İslahhanelerin Balkanlar’da kimsesiz çocukların topluma kazandırılması amacıyla kuruldukları temasını işledi. Aynı zamanda literatürde konunun teknik eğitimin bir parçası olarak görüldüğünü lakin bunun bir yönüyle doğru olduğunu ve ıslahhanelerin açılmasının temel sebebinin ise sokağa

düşme tehlikesi olan kimsesiz çocukların barınma ihtiyaçlarının sağlanılıp topluma kazandırılmaları olduğunu öne sürdü.

Lale Uçan, “Osmanlı Çocuk Dergilerinin Çocuk Kimliği Üzerine Etkileri” adlı makalesinde, çocuk dergilerinde işlenen söylem ve değerlerin çocukların kimlikleri üzerindeki etkilerini inceledi. Bu yayınların okurlarını bilgilendirme, eğlendirme ve yönlendirme misyonlarını, zamanın şartlarını ve dönemsel faktörleri de göz önünde bulundurarak yansıtmaya gayret etti. Kaynak olarak çocukların gündelik yaşamlarından örneklerin yer aldığı çocuk dergilerini kullandı. “Çocuk Dergicilerine Genel Bakış”, “Dinî Motifler,” “İttihat ve Terakkî Cemiyeti’nin Çocuğun Dünyasına Basın Yoluyla Yaklaşım,” “Yükselen Yeni Değer: Ticareti Seviyorum,” “İdeal Türk Çocuğu Nasıl Olur?” ve “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Çocuğa Bakış” alt başlıklarından oluşan bu makale, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde çocuğun dünyasına ışık tutan unsurların neler olduklarını açıklamaktadır.

Kitap Zafer Çınar’ın “Çocuk Tarihine Dair Genel ve Açıklamalı Bibliyografya”sıyla son buluyor. Bu bibliyografya iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, klasik bibliyografya hüviyeti taşıırken, ikinci bölüm izahatlı bir bibliyografya olarak hazırlanmıştır. Birinci bölüm; makaleler, kitaplar, sempozyum ve konferans bildirilerinden müteşekkildir. Bunların yanında, son dönem Osmanlı fikir dünyasına ait eski harfli eserler de mevcuttur. İlk bölümde **EHE** kısaltmasıyla belirtilen bu eski harfli eserler ve bibliyografyanın ikinci bölümünde yer alan izahatlı olanlar, sosyal hayatta çocuğun konumunu ve özelliklerini anlatan eserler olmaktan ziyade eğitim ve pedagoji hakkındadır.

Bibliyografyada yer alan eski harfli eserler, son dönem Osmanlı tarihi ve ilk dönem Cumhuriyet tarihine ait eserlerdir. Seçilen eserler genel çerçeve itibarıyla 19. yüzyıl ortasından günümüze kadar uzanan bir dönemi kapsamaktadır. Bibliyografya, sadece sosyal tarih çalışmalarına bağlı olarak ikincil kaynakları hedeflememiştir. Bahsedilen 150 yıllık dönem içerisinde Osmanlı çocuklarına yönelik; gerek doğrudan çocuklara hitap eden, gerekse de çocuklar hakkında yazılmış olan eserler araştırılmıştır. Bibliyografyada, öncelikle çocuk tarihiyle doğrudan ilgili eserlere yer verilmiştir. Ardından